

Mpho Ngoepe i Sindiso Bhebhe, *Indigenous Archives in Postcolonial Contexts: Recalling the Past in Africa*. London i New York: Routledge, 2024.

Knjiga *Indigenous Archives in Postcolonial Contexts: Recalling the Past in Africa* Mpha Ngoepea i Sindisa Bhebhea – profesora informacijskih znanosti i poslijedoktoranda sa sveučilišta UNISA (Pretorija, Južnoafrička Republika) – bavi se memorijalnim praksama afričkih autohtonih naroda koje su djelovale u prošlosti, a nastavljaju funkcionirati i u suvremenim postkolonijalnim kontekstima. Knjiga nas upoznaje s čitavim nizom afričkih arhivista i povjesničara koji nisu šire poznati domaćoj stručnoj javnosti, a istodobno se ističu dvije važne teme koje pobuđuju dodatno zanimanje. Prva važna tema knjige odnosi se na autohtono afričko stanovništvo kojim se autori bave: kako na površinu izvući sustavno potiskivano sjećanje koloniziranih naroda i koji oblici toga sjećanja uopće postoje? Prava dekolonijalizacija arhiva, kao ustanove koja je u određenim povijesnim razdobljima i prostorima potpomagala djelovanje kolonizatora, zahtijeva uspostavu posve nove infrastrukture. Uključivanje sjećanja koloniziranih naroda mijenja sliku povijesti i sadašnji poredak na području dekolonijalizacije jer ne staje samo

na nadopuni dominantnoga narativa ili na njegovoj kritici, nego tvori nove informacijske i kulturne proizvode i nova značenja. Kako primjećuju Jeurgens i Karabinos (2020), koristeći Bhabhaov pojam trećega prostora (2006), potrebna je “nova arhivska infrastruktura” za stvaranje novih značenja koja nadilaze opoziciju kolonizator i kolonizirani, odnosno općenitiju podjelu na “mi” i “oni” u (re)konstruiranim povijestima na osnovu arhivskih izvora. Sjećanje zahtijeva priznanje, njegovi materijalni oblici repatrijaciju, a njegove interpretacije kulturnu reparaciju, čime se opravdava potreba za reparativnim opisom kao naknadnom etičkom intervencijom arhivista. Međutim, autori ove knjige idu dalje od repatrijacije i reparacije stanja, te svojim pristupom nastoje uspostaviti novu infrastrukturu koja bi obuhvatila i očuvala informacijske sadržaje i znanje iz tradicija afričkih naroda. Rasprave i zaključci izneseni u knjizi nadilaze okvir iz kojega potječu primjeri te se mogu općenito primijeniti na brojne slučajeve koloniziranih naroda i marginaliziranih društvenih skupina diljem svijeta i njihovih potisnutih sjećanja.

Knjiga se sastoji od uvodnoga dijela, šest poglavlja, završnoga dijela i kazala, s ukupno 149 stranica glavnoga teksta, uz početne stranice koje sadržavaju informacije o izdanju, sadržaj, kazalo slika, zahvale i predgovor. Uvodni dio ukratko izlaže predmet i svrhu knjige, vremensko razdoblje istraživanja za knjigu (2015.-2022.), odabrane primjere kojima su se autori bavili te primijenjenu metodologiju rada. Autori se usredotočuju na tradicije prijenosa informacija i znanja koje ne ulaze u okvire zapadnjačkih, kolonijalno definiranih arhivskih normi – poput usmene povijesti, slika na stijenama, murala i drugih načina međugeneracijskoga prijenosa informacija. Posebna pažnja posvećena je kritici isključujuće stručne terminologije i traženju načina kako integrirati marginalizirane etničke i društvene oblike sjećanja u sliku povijesti neke zajednice, sredine, društva ili države. U tim dugo zanemaranim praksama očuvanja sjećanja autori prepoznaju potencijalni alat za ispravljanje kolonijalnih memorijskih modela. Njihov je cilj uključiti kulture autohtonih naroda i potisnutih skupina u suvremeni arhivistički diskurs kojim još dominira zapadnjačka, elitno orijentirana vizija povijesti. Svrha je knjige istražiti usmena sjećanja, murale i druge prikaze događaja i ljudi kao vrijedne oblike gradiva te propitati načine na koje se može utvrditi njihova autentičnost i vlasništvo. Nadalje, analiziraju njihove funkcije prijenosa informacija, kao i mogućnost da posluže kao produžetak službenih arhiva i oblik protunarativa. Na koncu, autori propituju opstojnost tih drugačijih oblika gradiva i predlažu strategije njihova očuvanja koje ne počivaju na zapadnim standardima, nego na kontekstualno osjetljivom pristupu sjećanju i nasljeđu.

Druga važna tema knjige vezana je uz diskurs, terminologiju i definiranje općega predmeta arhivistike: Što je arhivsko gradivo? U prvom poglavlju knjige autori problematiziraju značenje izraza *zapis* i *arhiv*, odnosno izraza *gradivo*, koji još danas u struci prevladava i koji je u spisovodstvenoj ISO normi i stručnim rječnicima. Arhivskomu gradivu, za koje naglašavaju dokaznu vrijednost i važnost provenijencije organizacija i pojedinaca, autori sučeljavaju pojmove arhiva

koje su definirali Derrida (1996) i Harris. U ovom prikazu ti su pojmovi sažeto preneseni, ako je to uopće moguće, kao trag ili konstrukt procesa ili događaja, upisan na vanjsku ili unutarnju podlogu. "Normalna" (Kuhn) arhivistička definicija gradiva isključuje mnoge ne-dokumentolike tradicije prijenosa informacija o događajima, agentima, mjestima i prošlim vremenima. Autori u Derridine i Harrisove inkluzivne definicije arhiva smještaju usmene tradicije pohvalnih pjesama, tradicije imenovanja djece, tradicije izrade slika na stijenama i izrade murala, zidova ili dvorana slavnih. Unutar tako šire shvaćenih arhiva autori istražuju načine kolektivnoga pamćenja, organizacije svakodnevnih poslova i očuvanja informacija o odgovornostima. Prvo poglavlje knjige, dakle, konceptualizira afričke autohtone oblike sjećanja dekonstrukcijom određenja osnovnoga arhivističkoga predmeta. Autohtoni oblici sjećanja postojali su u Africi prije kolonijalnoga razdoblja, a nastaju i danas. Tijekom kolonijalne prošlosti ti sustavi prenošenja informacija nisu bili priznati ravnopravnima službenim dokumentima. Posljedično, uz migracije stanovništva i prihvaćanje zapadnjačkih svjetonazora kao vrijednijih, došlo je do njihova rastakanja i djelomičnoga nestanka te do gubitka identiteta pripadnika autohtonih naroda. Autohtoni sustavi znanja na afričkom su prostoru pohvalna usmena poezija i pravila imenovanja djece, koji su važni za rekonstrukciju genealogija i važnih događaja u obiteljima, klanovima i društvu. Slike na stijenama, koje nastaju i u 20. stoljeću, kao i njihov suvremeni pandan, murali, sadrže slikovne i tekstualne informacije o važnim osobama i događajima te društveno-političku poruku koja često doprinosi dekolonijalizaciji društva. Sličnu ulogu imaju zidovi ili dvorane slavnih, gdje sudionici ili njihovi suvremenici mogu izlagati memorabilije koje sadrže podatke o događajima i agentima. Na kraju poglavlja autori navode suvremene tehnologije koje mogu doprinijeti vidljivosti i očuvanju tih oblika sjećanja, kao što su rješenja iz domena pametnoga turizma, digitalizacije i umjetne inteligencije.

Drugo poglavlje polazi od kritičkoga osvrta na način na koji su kolonijalne vlasti doživljavale Afrikance: kao populaciju bez povijesne dimenzije (ahistorijsku, kako se može pročitati u djelima Hegela, Trevor-Ropera i drugih zapadnih mislilaca). Na taj negativan mit o Africi nadovezalo se je eurocentrično shvaćanje arhiva kao stroge mehaničke tehnologije zapisivanja te poimanje arhiviranja kao očuvanja isključivo pisanoga oblika povijesti. Ipak, Afrika je imala svoje načine očuvanja sjećanja, koje su autori opisali u prethodnom poglavlju. U tom kontekstu, reafrikanizacija predstavlja za tamošnje stanovništvo povratak sustavu čuvanja sjećanja i oblikovanja znanja koji se bitno razlikuje od europske epistemologije. Autori grade svoju teoriju na temelju Makgobinova pojma afrikanizacije (1997) i Falolinova pojma afričkoga ritualnoga arhiva (2017). Smatraju da konvencionalna dekolonijalizacija arhiva nije adekvatan odgovor na probleme kulturno opustošenih afričkih zemalja jer nerijetko replicira kolonijalni poredak i zadržava arhivsku teoriju i praksu u zapadnjačkom obliku. Takva dekolonijalizacija, po njihovu mišljenju, predstavlja samo nastavak kolonijalnoga poretka

– imitaciju normi koje nisu predviđene za neuropeško stanovništvo: od pristajanja na primat pisanoga dokumenta nad drugim oblicima pamćenja do nastavka podčinjavanja vrijednosti autohtonih naroda eurocentričnim vrijednostima. Neosvijestena dekolonijalizacija ponekad može skliznuti i u neo-elitizam novih vlastodržaca, populizam (Harari, 2024) ili ekstremizam. Općenito rečeno, dekolonijalizacija ima svoje korisne metode, poput repatrijacije, reparativnoga opisa (Luke i Mizota, 2024) te stavljanja arhiva zajednica i proučavanja usmene povijesti u središte pažnje. Ipak, autori smatraju da tu ne treba stati te da koncept arhiva u Africi treba afrikanizirati. Afrikanizacija ili reafrikanizacija predstavlja sveobuhvatniji epistemološki projekt od dekolonijalizacije – radikalnu disrupciju režima znanja koji je podčinjavao i obezvrjeđivao pripadnike autohtonih naroda, njihove priče i povijesti.

Treće poglavlje propituje načine utvrđivanja autentičnosti arhiva autohtonih naroda i osiguranja njihove vjerodostojnosti te načine njihova očuvanja. Usmenu povijest prate rizici vezani uz krivotvorenje i nepouzdanost sjećanja te subjektivnost, površnost i nedostatak drugih perspektiva pri oblikovanju sadržaja, no oni se pojavljuju i u slučaju pisanoga dokumenta. Iako je utvrđivanje autentičnosti skup mehanizama koji potječu od zapadne diplomatike i arhivistike, autori smatraju da se može koristiti u slučaju gradiva autohtonih naroda ako se pojam rekonceptualizira kao čin transmisije gradiva, u prvom redu, u javni prostor, umjesto u prostor arhiva. Autohtoni narodi posjedovali su načine utvrđivanja autentičnosti i zaštite svojih tradicija prije razdoblja kolonija, kada su njihove tradicije uživale zaštitu poglavica i kraljeva, tabua, zabrana i etičkih načela. Usmene sadržaje, autori smatraju, danas je moguće potvrditi unutar skupina koje su s njima povezane, tako da članovi atestiraju i potkrijepe te sadržaje kao svjedoci ili upućena publika. Ovdje autori primjećuju konceptualnu sličnost s današnjim tehnologijama ulančanih blokova i distribuirane glavne knjige. Murali, koji su često nastali kao prikazi događaja dokumentiranih i pohranjenih u arhivu, predstavljaju produžetak arhiva te se njihova autentičnost potvrđuje putem metapodataka i digitalizacije. Slike na stijenama isto predstavljaju sjećanja na događaje i za njih se može koristiti digitalizacija, katalogiziranje i potvrđivanje uz pomoć stručnjaka za takvu vrstu kulturnoga nasljeđa.

Četvrti dio knjige prikazuje probleme vezane uz vlasništvo, autorsko i srodna prava nad gradivom i sustavom autohtonoga znanja koje postoji u oblicima karakterističnim za afričko podneblje. Vlasništvo nad takvim gradivom u pravilu pripada zajednici, no njegovo određivanje može biti izazovno. Primjerice, slika na stijeni smještena na privatnom posjedu može biti izostavljena s popisa lokacije kulturnoga nasljeđa, iako bi država takve objekte trebala štiti. Drugi izazov predstavlja praksa prijave patenata, koja može poslužiti kao koristan alat zaštite intelektualnoga vlasništva, ali i isključiti prave vlasnike iz postupka. Sljedeći je problem vezan uz slobodno korištenje i daljnje širenje sadržaja koji se registriraju u javnu domenu: s jedne strane takvo gradivo se štiti, a s druge

zajednica kao vlasnik može biti lišena pripadajućih naknada. Konačno, problematično je i snimanje usmenih tradicionalnih oblika radi daljnje izlaganja u kulturnim ustanovama, pri čemu bi, kako autori ističu, zajednice kao vlasnici trebale sudjelovati u dijeljenju ostvarenih profita. Autori smatraju da je potrebno pronaći odgovarajuće odgovore na ta otvorena pitanja u kontekstu navedenoga gradiva i regulirati ih na prikladan način.

U petom poglavlju autori predstavljaju arhiv, knjižnicu i središte LGBT zajednice GALA (Gay and Lesbian Memory in Action) iz Johannesburga kao primjer dekolonijalizacije i reafrikanizacije gradiva afričkih marginaliziranih skupina. GALA se temelji na dvama osnovnim protunarativima prema dominantnim arhivima: projektu usmene povijesti i arhivu zajednice. Autori u knjizi koriste koncepte koji uključuju gradivo nebjelačkih pripadnika LGBT zajednice (u kontekstu dekolonijalizacije arhiva) te istraživanjem usmene povijesti pokazuju da ne-heteronormativnost ima korijenje u afričkim tradicijama (u kontekstu afrikanizacije pojave). Arhiv GALA objedinjuje fondove i zbirke dokumenata, svjedočanstva usmene povijesti i artefakte koji su važni za zajednicu. Autori se također dotiču i važnosti dobrog upravljanja takvim arhivima te nalaze upravljački model utemeljen na kolektivnoj organizaciji i konsensusu u afričkoj tradiciji.

Učinkovito upravljanje arhivima autohtonih naroda ključno je za njihovu održivost, što je ujedno tema šestoga dijela knjige. Ovdje se rasprava vraća na probleme i izazove arhiva zajednica, sintetizirajući ono što su o njima napisali drugi autori poput Andrewa Flinna i Rebecke Sheffield, te povezuje te spoznaje s gradivom koje kontekstualno pripada afričkomu području. Autori raspravljaju o različitim pristupima organiziranja arhiva autohtonih naroda i arhiva zajednica, od posve samostalnih arhiva autohtonih zajednica, preko arhiva zajednica koji dobivaju potporu državnih kulturnih ustanova i sveučilišta, sve do organizacije mrežnih arhiva. Ngoepe i Bhebhe analiziraju prednosti i nedostatke razmatranih pristupa, nastojeći uskladiti fluidnost gradiva i potrebu za autonomijom arhiva s učinkovitošću, održivošću i koristima koje ti arhivi pružaju zajednicama i globalnom jugu u cjelini. Arhivi zajednica mogu biti integrirani u nacionalne sustave ili podržani od dominantnih kulturnih i obrazovnih ustanova, no takvi sponzori ne smiju imati glavnu ulogu u odlučivanju o funkcioniranju arhiva. Arhiv zajednice tada ovisi u kolonijalnom arhivu koji koristi postkolonijalna vlada za pohranu službenoga gradiva i koji često samo ponavlja i imitira praksu kolonizatora. Međutim, postoje iznimke poput GALA, gdje je dobrobit zajednice i dugoročna održivost arhiva važnija od proturječnosti povezanih s njegovim osnivanjem. Takav pristup donosi korist i dominantnim arhivima ili sveučilištima, što nas opet vraća na Flinna. Uz pomoć takvih suradnji dominantne afričke kulturno-obrazovne ustanove ujedno usvajaju epistemologije koje su bliže njihovoj, ne-zapadnjačkomu kontekstu. Usmena tradicija i prenošenje znanja predstavlja problem današnjoj mlađoj populaciji, pa autori, slijedeći Masuku i Pasipamire (2014), navode potrebu da se te tehnike njeguju kroz festivalske aktivnosti i

uklope u obrazovne sustave, kako bi se usmena tradicija održala u svojem prirodnom, usmenom, okruženju. Očuvanje arhiva autohtonih skupina iziskuje svaku vrstu pomoći – od vlada koje trebaju promicati afričke identitete i suzbijati osjećaje inferiornosti autohtonih identiteta do iskorištavanja suvremenih IKT rješenja za katalogizaciju usmenih sadržaja i formiranje virtualnih platforma za djelovanje zajednica.

Završno poglavlje, na šest stranica, ponovno ističe kako autori osporavaju univerzalnu valjanost zapadnjačke arhivske teorije i prakse, koristeći primjere usmenih manifestacija te onih fiksiranih na muralima i slikama na stijenama – autohtonoga gradiva koje inkluzivno prenosi afričku povijest. Budući da su postkolonijalne kulturne ustanove naslijedile kolonijalne prakse i nesvjesno nastavile promicati zapadnjačke sustave znanja, autori ponavljaju da je ključ nastavka dekolonijalizacije u reafrikanizaciji autohtonih sadržaja i promicanju svijesti o njihovoj vrijednosti kod domicilnoga stanovništva. Arhivi zajednica kao paradigma i praksa tu mogu učiniti znatno više od zamjene kolonijalnih dokumenata dokumentima postkolonijalnih vlasti, a može obuhvatiti i gradivo koje se prema europskoj tradiciji nije smatralo arhivskim. Takva je praksa, dakle, daleko pluralističnija i inkluzivnija. Zaključno, autori pozivaju na provedbu programa za očuvanje i zaštitu gradiva autohtonih naroda, kroz kvalitetno zakonodavstvo i po mogućnosti u izvornom kontekstu korištenja toga gradiva.

Zatvorivši Ngoepeovu i Bhebheovu knjigu, ponovno sam pogledao njezine korice i uhvatio se u promišljanju riječi *recalling* iz njezina podnaslova. Iz perspektive današnje arhivistike, riječ *recalling* učinila mi se zanimljivom: *to recall* značilo bi aktivno se prisjetiti i dati točan arhivski opis onoga čega se prisjećamo, ali i moći opozvati proizvod krute službene kulture. Prvo značenje riječi *recall* odnosi na problem sjećanja, povijesti i prvu temu Ngoepeova i Bhebheova teksta, a posljednje bih značenje povezo s gradivom, arhivima i budućnošću. Upravo je ta dodatna denotacija “opoziva” izrazito važna jer napuštanje prostora kulturne represije nije moguće postići isključivo ovladavanjem nepromijenjenim jezikom i ustanovama struke koja je u toj represiji sudjelovala. Zato je nužno protresti struku, opozvati zastarjele modele i ponovno izumiti analitički aparat. Uvrstiti znanje, koncepte i terminologiju koja odgovara kontekstu. Potrebno je uključiti oblike gradiva koji su prethodno smatrani sporednima, koji su posve novi ili koji se iz nekoga trećega razloga ne uklapaju u definicije iz 19. i 20. stoljeća, a danas postaju predmetom naše zaštite.

Arian Rajh